

A. Gergely András

Kimagyarázkodások

Kisebbségiség, humor és életfelfogás a zsidó viccekben

*A tanítvány megkérdi a rabbitól:
– Rabbi, lehet-e tóraolvasás közben szivarozni?
– Pfuj – mondja a rabbi –, ez botrány, ez szigorúan tilos.
– Akkor máshogyan kérdezem:
lehet-e még szivarozás közben is a Tórát olvasni?
– Az mindjárt más – mondja a rabbi –,
az nagyon is példás cselekedet!*

Példatár és relatív idő

Két kötet is lapul előttem az asztalon (a „lapul” egyébiránt nem állja meg, hisz könyvként kétszáz oldalon fölül éppenséggel egyik sem vékonyka...), melyek eltérő értelmezési keretbe ágyazva, de egyként is arra szolgálnak bizonyosságul: miként kerül összhangba, világszemléleti harmóniába egy szinte örökkön kisebbségi és úzottsági státusba szorított közösségi kultúra a világgal, melyben él(ni kényszerül). De vajon miként szolgálhat példatárral, ironikus és kritikus önképpel együttélő kommunikatív közösség, melynek tragikus sorsa gyakorta nem drámai tükröződést, hanem morális fenséget, tréfás kedvet, önironikus beállítódást sugall...?

Talán nem igazán sűrűn, mondhatni, inkább roppant ritkán jelenik meg könyv a hazai könyvpiacra a zsidó viccről... Nem vicckönyvre, szövegválogatásra utalok, mert abból többféle is elérhető¹, hanem elemzően értékelő, helyre tevő, áttekintő vagy a zsidó folklóron (és ennek a magyar nyelvterület nyelvi korpuszán belüli változatain) túli társadalomtudományi szemlézésre alapuló munkára. E kivételek egyike Hernádi Miklós munkája: *A zsidó vicc világképe*,² melynek értékeléséhez messze nem elegendő „olvasottnak” lenni a hazai zsidóság szakirodalmában, vagy zsidó vicceket tudni, vagy ezek leleményes földidézésében gyakorlottnak lenni. Lévén szó itt ténylegesen a vicc természetrajzát leíró, a társadalmi jelentéstartalmak széles körét (történeti, pszichológiai, irodalmi, szövegfolklorisztikai, sajtónyilvánossági, társadalomlélektani stb. szaktudásokat) is csatolni képes tudományos műről, engedjessék első körben az körülírnom, miképpen közelíték magához a műhöz, honnan látom és értékelem tartalmát, hogy azután talán érdemben közelíthessek a kötet lényegéhez, tartalmához, világképi üzenetéhez... Ezzel a rövid bevezetővel tartozom már a kötet Bevezetőjének olvasata

1 *A Bombajó zsidóviccek, A zsidó humor legjobbjai, Ahogy azt Móricka elképzeli*, Radványi B. Tibor két-kötetes viccgyűjtése, vagy épp a *Hacsak úgy nem... Zsidó alapviccek* Dész Mihály válogatásában is példák ezekre.

2 Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2014, 282 oldal.

előtt is, mely a három főbb részre tagolt kötet alaphangját megadó teorikus kérdésfeltevések helye egyúttal...

Az olvasó már a címlapról érzékeli, hogy nem valami mosolyképes vonatútra való kiadvány ez. Sőt, mivel a szerző a hazai társadalomtudományi könyvkiadás sok évtizedes múltjának egyik közismert képviselője, mi több: szerkesztőként, fordítóként és szociológiai forrásművek szerzőjeként is ismert értelmiségi, az szinte föl sem merül, hogy elemző szó helyett inkább csak poénokat kapunk e kötetben. Hernádi, aki *A közhely természetrajzától* és a *Közhelyszótáron át a Társadalmi ünnepek*, a *Tárgyak a társadalomban*, a családszociológia és a mindennapi életvilág (*Családbomlás az ezredfordulón*, *Válni veszélyes*, *Kisbetűs történelem*, *Ünneplő társadalom*) elemzésén túl a művészeti és irodalmi közgondolkodás megannyi problematikájáig seregnyi példás szaktudományi forrásmű létrehozója volt, művészeti íróként továbbá (számos tanulmányon és irodalmi művön túl) a *Zsidó írók és művészek a magyar progresszióban 1860–1945* kötettel is jelezte, hogy megalapozott tájékozódási irányt vett a 20. századi gondolkodásban az emlékezet mélyrétegeinek föltárása felé. Az *Olyan amilyen...* kultúra-kritikai kötetében reményt fogalmazott meg arról, hogy létezik a megértés és belátás, változtatás és konstruktivitás esélye, és megannyi tudástörténeti munkájával is igazolta, hogy van értelme a modernitás keretei között értelmiségi nemzedékek hagyatékát, egy kisebbségi kultúra örökségét és a fenomenológiai vagy episztemológiai feltárás lehetőségét kihasználni. Emlékezetes, hogy az *ÉS*, a *Valóság*, a *Kommentár*, a *Szombat*, vagy a *Magyar Tudomány* és a *Társadalomtudományi Könyvtár* szerkesztésének elméleti háttérrel gazdag szociológiai dimenziókat rejtett további műveibe. Ezek között is egyik kulcskérdés volt, miként lehetséges a *Válni veszélyes* állapot a párkapcsolati szintéren, vagy épp a kapcsolódás és találkozás, a *Nemek és igenek* ügye a feminizmus-kutatásban, a zsidó írók és a progresszió történeti öröksége mint folytonosság, s ugyanígy az *Együtt vagy külön* magyar-zsidó együttélési problematikáját szociológiai hitelességgel bemutatni merész szaktudományi vállalkozásként mutatta, hogy – mint arról 2013-as kötetében írta – a mai magyar zsidó identitás problematikáiban egyképpen elvethető a radikális asszimiláció elvárása, de a zsidó disszimiláció (a nemzetiségi kisebbségi törekvések) elutasítása is. A kettős identitás vállalására, s az ezzel együttjáró konfliktusok belátására sarkall: „*A magyarság két elemének mai különállását cseppet sem érzem kisebbségnek, mint az volt a harmincas években vagy a tízesekben, pedig akkor sokkal több zsidó élt Magyarországon. Nem azért, mintha Magyarország antiszemitaabb vagy éppen zsidósabb ország lenne bármelyik más kelet-közép-európai országnál, hanem azért, mert lelki szükségletet elégíti ki mindkét oldalon a különállás fenntartása...*” (1997).

A megismeréstudományi és értelmezés-lélektani nézőpont mélyén mindvégig ott van (a nyolcvanas évek végétől napjainkig konstans módon) a lételmélet filozófiai és szociológiai aspektusa, de úgy, hogy abból a mindennapi élet működésének átlátása, az életvilág egészének narratív felfogása világlik ki. S amikor mindezt tetézve *A zsidó vicc világgképében* a „sohasem javulhatnak a dolgok” („Nie kommt 'was besseres nach'”) véghelyzet elfogadtatásáig jut, közben a legkevésbé sem rejti el, hogy alighanem ennek a belenyugvó remény-

telenségnek teljességértékű magyarázatához kiváló példatárat rejtenek a viccek (a Bevezetőn és Utószón túl a kötet középészét mintegy kétszáz oldalnyi tematikus viccgűjtemény tölti ki). Ezekben az „önsorsrontó”, önleleplező, önironikus tantörténetekben, a „kinevetéssel is tetézett tragikum” felmutatásával sokféle életútkanyar, megoldáskeresgélés, szakrális missziótudat, küldetésesség és programosság szükséges tükre is láttatható. Egyúttal annak jelzése is: aki nem látja át a tragikum súlyát abban, ahogyan a zsidó vicc magát a zsidóságot teszi cikizős helyzet foglyává, s folklórában nem hősokeket dicsóít, hanem talányos alakokat mosolyogtat meg, az e világkép megjelenítőinek horizontjait érdemben sohasem tudhatja belátni.

A referens vagy recenzens pozíciójában így hát magam is köztes pozícióban találok magam, minthogy középúton vagyok a be- és rálátás között, így mintegy „kritikai” véleményem is ezt a kívülről bennfentességet tükrözi. Ehhez talán magából a kötetből engedtessek utalni a Bevezetésben épp Hernádi által idézett Komlós Aladár-i aspektusra, mely szerint „*a (messzemenően önkritikus) zsidóviccet csak olyan zsidók találhatják ki, akik félig az idegenek szemével nézik magukat, olyan nép, amely állandó belső hullámvásban él, s elvesztette belső egyensúlyát*” (35. old.). Nos, talán az én megközelítésemet is ez a pillantás jellemzi, amely „*kritikájában mindig középutas, más szóval legalábbis ambivalens a zsidó ész és morál megítélésében*” – s ekképpen talán a Szerző átfogó összegzésének felfogásmódját illetően is nehezen lehet más szempont képviselője. De merthogy itt nem viccek befogadói reflexiójáról van csupán szó (mellesleg a viccek többsége óriási, vagy világképi szempontból mélyen hangzó és magvas tanulság...!), hanem legalább ily mértékig tudományos műről, a kihangzó tanulságokat így kétségtelenül inkább a „befogadásszociológia” felől tudom-próbálok tekinteni, semmint a mindennapi vicchallgató szemszögéből. Mentségemül szolgál talán, amit ehhez az önreflexióhoz fűzhetnék – Hernáditól idézve – Komlós Aladár egy (1934-es) mondatával, amelyet mintegy konklúzióként citál a kötet utószavában: „*Mikor a vicc neveltségessé tesz, egyszersmind szeretetet is ébreszt hőse iránt.*” Hasonlóképpen látom azt is, hogy amikor a kritikus óhéberkedik egy-egy passzuson, egyúttal rokonszenvet és illő tiszteletet is elárul a Szerző iránt. Ezt tehát nem titkolom a továbbiakban sem, sőt azt sem, hogy Dész Mihály *Zsidó alapviccek* kötetét és Papp Richárd mindkét kötetét is ismerem, utóbbi *Bezzeg a mi rabbink* kötetének bemutatójakor épp kettejük szeretetteljes öniróniáját is módomban volt megtapasztalni. Ott is, s abban, amit Papp Richárd kötetéről írtam eddig, ugyancsak hasonló volt a magam szakavatottság nélküli konklúziója, mint abban, amivel Hernádi a saját kötetét nyitja. Ez a Heine-idézzel jellemezhető érzület (melyben arról panaszkodik, hogy kortársai kinevetik, amikor a tragikus nevetésről ír a kortárs zsidóságot illetően), s mindez végül is összefüggésben van talán Hernádi kérdésével, mely szerint „*Kinevetéssel is tetézett tragikum – ez volna az az érzület, amely évszázadok óta ontja a kelet- és közép-európai zsidóság egyszerre kacagtató és mélabús, szállóigék módjára terjedő és fennmaradó vicceit?*” Erre ugyanitt választ is kínál megnyugtató képletében: „*...a szellem, az okoskodás, a vágyakozás és a szándékok többé-kevésbé titkos, félhomályos világát*” (7–8. old.) mutatja föl a szóbeliség jelentőségét a vicckultúra színterén. A tragikus nevetés, a keserédes belenyugvás humortartaléka mélyén pedig talán

valóban ott rejlik a „Sohasem javulhatnak a dolgok” („Nie kommt 'was besseres nach”) szükségképpeni alapélménye. Meg ennek életteli cáfolata, érzelmi ellentételezése, szellemes kontrasztja is.

Igen ám, de Hernádi rögtön a bevezető elején már Freudra és követőinek reflexióira utal, midőn a „feszültségvezető” funkciót igazítja a vicc mellé. Idézem: „A zsidó vicckultúrában másfajta nevetéssel találkozunk: itt a tragikus sorsú zsidóság elsősorban önmagán, saját gyengéin derül. A nem zsidók gyakran nem is értik (vagy csak nem akarják érteni?) a zsidó viccek humorát, pedig a zsidóság némely gyengéjében bizvást a magukéra ismerhetnének. Bár nem hiányzik a zsidó vicckultúrából a kívülről leleplező kipellengérezése, először mégis az öngúny, az önirónia ölik az elemzők szemébe.” (8. old.). Innen indít, a zsidó viccekben alaptónusként jelen lévő öniróniából, hogy a kötet végére (282. oldal) eljusson (Ted Cohenre utalva) odáig: „A zsidó vicc tehát csak »viccből« sugallja, hogy ténylegesen megtörtént, és hogy figurái ténylegesen egzisztálnak. A zsidó viccek valósága az irodalom valósága; igazsága sem mérhető más mércével, mint az irodaloméval...”

Azért indítok ezzel a két kontrasztos idézettel, a kötet elejéről és végkicsenéséből vett mintával, s bevezető molyolásom is azért fogalmazódott meg ilyen önkritikus tónusban, mert bár Hernádi egészen evidensen magabiztos kalauz tud lenni a fenomenológiai szintéren, de korántsem lehetek bizonyos abban, hogy meg is értettem intencióit. És ő is, mintha rögtön ebben a koordináló-eligazító előszóban már szinte „magyarázkodna” azért, mert a zsidó viccek mindennapi létezés logikája szerinti igazságait és más valóságok szerinti valóságait kell „men-tegetnie”, értelmeznie. Holott nem kell. A zárófejezetben, *Utószóban* ez így hangzik: „De akkor, amikor felismerjük, hogy a vicc »nem lehet igaz«, legalábbis a köznapi létezés logikája szerint, akkor voltaképpen azt ismerjük fel, hogy a zsidó viccek az irodalom világában nagyon is »igazak« lehetnek, éppen ott lehetnek a legigazabbak. Itt ugyanis teljesen más valóságok és igazságok, teljesen más tudati készenlétek érvényesülnek, mint a mindennapi praxis »elsőleges valóságában«... (itt az Alfred Schütz-féle „zárt jelentéstartományok” koncepciójára utal, kiemelés az eredetiben)... „A zsidó viccek legjobbjai ízig-vérig a zsidó mindennapi élet dilemmáiból fakadnak, s életvezetési tanácsai, minden ambivalenciájuk ellenére, épp oda irányulnak. Ez könnyen belátható tény. Ám a nevetés sajátos átlendülést hoz: a nevetés megszakít minden addigi jól begyakorolt, köznapi rutint, hogy a vicceséltőt és hallgatóját rövid úton áttelepítse a nemvalódiság irodalmi világába, ahol a mégoly szigorú vagy sürgető tanácsokat vagy parancsokat sem kell komolyan venni, s ahol minden múlt- vagy jövőbeli lazaságunkra, botlásunkra komoly mentségünk lehet: az, hogy nevetünk. Egyetlen zsidó vicc sem állítja, hogy a benne megfogalmazott, csattanóval ellátott minitörténet vagy dramolett bárhol, bármikor ténylegesen lejátszódott volna, vagyis hogy bemutatott magatartásmintáit, tanulságait, logikáját »készpénznek kéne venni«! Bármilyen mélyek is a zsidó viccek gyökerei a mindennapi életben, a bennük megjelenő figurák, kellékek, okfejtések valójában – mint más folklór műfajok esetében is – végső soron az irodalmi képzelet (sűrítés, kiemelés, összevonás, tipizálás stb.) szüleményei...” (282. old.).

A kulcskérdés a kötetben az írásom címébe emelt hármas tartalom. A viccek mindig a hétköznapi életvilág történeiseiben és értékrendjében szólnak meg és hatnak, mindig a megértés folyamatában érvényesülnek, s mindig a kisebbségen

belüli kisebbség (társadalmon belüli zsidóság, meg azon belüli diskurzus-képviselők) önértelmezési játékerében érvényesülnek igazán. A lét díszletei, mint a szóbeli tudáshagyomány feltételei, olykor mégis díszletbontásra, a szín változására, a jelenetek és felvonások további elbeszélő módjainak, mintegy dramaturgiájának reflexiójára hatnak inspirálóan. Mint fontos drámában, ahol a lét díszletei mindig jelentéshordozóak, s ezért korántsem mindig valóságosak. Itt is így: *„a viccek hamis állításait cseppet sem észszerűbb kétségbe vonni, mint amilyen ésszerű lenne kétségbe vonni a Hamlet igazságát azon a címen, hogy sohasem létezett dán királyfi, akinek cimboráit Rosencrantz-nak és Guildensternnek hívták”* (282. old.).

Az irodalom és/vagy életvilág-megjelenítés kérdéskörében Hernádi nemcsak intellektuális és narratív prózatudományi sejtetésekkel él, de (például Komlóst idézve) a zsidó viccek mintegy megkülönböztető kategóriájaként hagyja jóvá, hogy nem szimpla „poénkodásról”, ugratásról, bosszantásról-zrikálásról van itt szó, sőt, ugyancsak Komlósra építve: *„Amilyen könnyű a pesti kabaré méltóság nélküli tréfái fölött ítéletet mondani, oly nehéz a hiteles zsidó viccel szemben határozott álláspontra jutni.”* Vagyis mintha elismerné, hogy nem ismer tréfát a megismerés-tudományi vagy értelmezéseméleti platformon, ahol a zsidó vicc világképéről van szó. Érdekes, hogy mintha a vicc (mint élő szereplő, társadalmi aktor) „világképéről” beszél, holott ennek mindenkor befogadó közege, maga a zsidó közösség sem mindig egyöntetű világképpel él együtt. De izgalmas ugyanakkor, hogy a kötetben mindössze három helyen (ebben az utóbbi Komlós-idézetben és két viccszövegben) fordul elő a tréfa fogalma, s ugyanakkor a kópéságok, a nyelvi-fogalmi csúrcsavarok, kibabrálasok, csalafintaságok, hamiskodások, átverések, ironizálások, megvezetések, haszonleső turpisságok már egyáltalán nem szerepelnek. Sőt, ami számomra érdekesebb: a vicc természetrajzára fókuszált kötet szinte (konkrétan) csakis a legvégén, az összegző gondolatok között utal a *humorra*. Ezt is Arthur Koestlerre támaszkodva teszi (268–271. old.), midőn a vickekben rejlő életvezetési tanácsok, a látszatok és tapasztalati valóságok társadalmi világban „felcímkezhető” jellemzőit emeli ki: *„De a viccek, s ebben már különböznek a folklór legtöbb más darabjától, elmaradhatatlan csattanójuk folytán humorosak is, amit nem lehet másként látni, mint a szóban forgó tanulság, életvezetési tanács emlékezetbe vésésének sajátos eszközét. Ez a végső soron poétikai eszköz, mely sok hasonlóságot mutat a rímmel, s még többet az ún. kancsal rímmel, végső soron a csattanó által végrehajtott síkváltáson: a gondolkodási szintek vagy síkok hirtelen átbillenésén, egymásba zökkenésén alapszik, amint ezt a legtöbb viccelmélet hangsúlyozza. Ehhez az kell, hogy a vicc premiszszái, illetve csattanója más-más gondolkodási szinteken vagy síkokon helyezkedjék el, és épp a váratlan, alig plauzibilis csattanó szikráztassa össze ezeket a síkokat.”* (269. old.)

Csupán akadémikuskodóan kérdezem, mennyire akadna össze az Utószó szövegében az értelmezés- vagy jelentéstudományi okfejtés a humor jelenségének tágasabb, a groteszk és a népi kultúra karneváleméleti továbbgondolásának elemzésével? Részben talán utal erre mint irányra, midőn kitér a lezáró abszurdítások tónusának, a logikai ugrásoknak és ugratásoknak viccek csattanóiban megjelenő humoros hatásaira (270–271. old.). De lehet, talán érdemes lett volna még tovább menni a viccek létértelmét részben adó, részben az interakció szintjén szinte meghatározó ok-okozatiság útján (ez persze nem tanítás tőlem, inkább

tépelődés...!), amiről Hernádi így ír: „Hangsúlyozandó, hogy sok zsidó vicc csupán ebbe a mérsékelt humoros, mert a valóság rendjét és a vicchallgatók várakozásait csak minimálisan felborító kategóriába vág. Az ideáltipikus zsidó viccben azonban ennél sokkal brutálisabban törnek meg a várakozások, és rendre sokkal durvábban szakad szét a valóság kárpitja, amely mögül már egy egészen másfajta valóság sejlik elő. Ezek legtöbbször átütő erejű, ellenállhatatlanul originális zsidó viccek, amelyeknek humoros hatása évszázadok óta lankadatlan. Ez nem a témaválasztásuk, a szereplőgárdájuk vagy a felsorakoztatott kelléktáruk miatt van így. Az ok ezeknek a vicceknek a meghökkentő, képromboló logikai-nyelvi szerkezetében rejlik. A zsidó viccek logikai-nyelvi szerkezete elválaszthatatlan a viccmesélők és a vicchallgatók sajátos előfeltevéseitől. Ezek az előfeltevések – híven a zsidó léthelyzet alapvető ambivalenciájához – legtöbbször ambivalensek, és persze legtöbbször egymásra hasonlító módokon ambivalensek, hiszen a zsidó léthelyzetben, s annak alapvető ambivalenciájában minden zsidó osztozik. Például abban, hogy beletartozik is a zsidó a szélesebb társadalmi világba, meg nem is, része is a zsidó közösségnek, meg nem is, bízik is a rabbijában, a feleségében...” (stb., kiemelés az eredetiben 271.).

Amiért ezt megnevezem, az épp (a 280. oldalon kifejtett) utalás, miszerint a zsidó vicckultúrában a paradoxonok megjelenése mintegy csak tünete a sok évszázados „feladványnak”, „az igazság megismerése” vállalásának, amely (idézem): „Ez a feladvány, persze, már a Talmud fogalomtisztázó, ellentmondásokat eloszlatni igyekvő, kérdve-kifejtő szövegeiből is kirajzolódik, ám különös lökést adhatott a zsidó gondolkodás feladványfejtő, igazságkutató szenvedélyének a zsidó létezés mindig is tetemes, ám legújabbban az asszimilációval csak fokozódó ambivalenciája. A paradoxon foglalta legpregnansabban össze a zsidó viccekben az igazság kinyerésének vagy kinyerhetlenségének, azaz végső ambivalenciájának az ismeretelméleti problémáját. »Ez nem lehet igaz!« – kiáltunk fel hitetlenül, amikor minden más várakozásunk ellenére, a csattanók jóvoltából, rendre elhatalmasodni érzünk valamilyen mély értelmetlenséget, ellentmondást” (281–281. old.). S bár épp itt tér át arra az érvre, hogy az irodalom világában mégiscsak lehet „igaz” e viccek világa, mely ha más is, mint „a mindennapi praxis elsődleges valósága”, a köznapi létezés logikáját követve épp kifejezőértékük válik hatékonnyá – de az itt felhozott narratív „értelmezői” közhelyek mintha a régi Közhely természetrajza lapjairól kacsintának elő („ez nem lehet igaz”, „mindent lehet, csak akarni kell”, „ember tervez, isten végez” stb.), s mintegy megfosztanak bennünket attól, hogy a humor természetrajzáról tudjunk meg többet – konkrétan ebben a társadalmi milióban érvényesülő változatainak, a narratív kommunikációnak valamiféle „sűrűbb leírása” alapján. (Értve ezalatt a Clifford Geertz-i értelmező módot, mely a jelenséget aprólékosan leíró megjelenítéshez további narratívákat is kapcsol, élvezve a lehetséges dimenziók fölötti belátások örömét, (lásd Geertz 1994: 170–199.).

Talán sokféle kiemelés, kontextualizálás és idézgetés lehetősége kínálkozna még... – de senki sem számít arra, hogy itt egy nagydoktori értekezés nagybecsű opponensi véleményét alapos részleteiben vezessem elő... Amit (rövid összefoglalásban) mégis kiemelnék, az némi hiányérzet, s ellenpólusán temérdek elismerés is. A hiányérzetek köré sorolnám lakonikus könnyedséggel – vigyázat, csalog! magam sem tudnám talán komplexebben leírni, s kevesen is próbálták meg mindezt elvégezni –, hogy érdemi kitekintést vártam volna, nem csupán a folk-

lór zsidósággal összefüggő dimenziói terén, nem csak a zsidó vicc és legkülönb
társadalmi befogadó közegeinek állapotrajza, sőt a viccproblematika kommuni-
kációelméleti vagy szociálpszichológiai reflexív szintjeinek körvonalazása terén,
hanem annak megfogalmazásában is: a folklór csupán mint narratív etnografikus
kontextus van-e itt jelen (a zsidó kultúra mint etnikus kultúra, vagy a zsidó vic-
celődés mint szakrális kultúraspecifikum), vagy ellenkezőleg, mint társadalmi
kisebbség létező életvilága. Ehhez viszont indokoltabb lenne azt a jelenséget (a
viccek megszemélyesített világképét) antropológiai bennfentességgel ábrázolni,
ami a közfelfogás többféle aspektusai szerint a „sem nem csupán vallás”, „sem
nem csak világkép”, „sem nem szimplán kultúra” dimenziói között ezek belső
összefüggéseiről további árnyalatokat láttathatna. Mintha nem tisztázná saját
kutatói, értelmezői viszonyát a narratív folklór (magyar és európai, vagy euró-
pai és más földrészen élőket megjelenítő) kutatásához. Egy kissé adós marad
a szakrális kommunikáció immáron jócskán pertraktált elméleteinek számos
kísértésével is. (Ezt részben Dés Mihály is megteszi a spanyol nyelvi szcénával
összefüggésben, részben Papp Richárd is a Bethlen tériek diskurzusainak földidé-
zésével és szövegverziók verzióinak részletrajzával, eközben Hernádi a mintegy
univerzálisnak tetsző „A” zsidó vicc sajátosan közösségidegen akadémiázusát
mutatja föl. Pedig bizonyos vagyok abban, hogy közelebről és belülről is ismeri
ezt az életvilágot.)

Példaképpen mondanám továbbá az irónia és önirónia viszonyát, melyet a
Bevezető első oldalain említ (8–9. old.), de amelyek ugyanakkor számos, a zsidó
közösségi életet ismerő, megtapasztaló, leíró hazai narratívában sokkalta nagyobb
súllyal vannak jelen. S nem csupán *irodalmi* „konstrukcióként”, hanem életvilág-
verzióként is. Sőt, akik nem csupán a viccmesélés szituativitására fókuszálnak
kutatásaikban, azok nemegyszer az önkép, önreprezentáció és identitás elbeszélő
módjainak alapjaként kezelik mindezt (lásd Vajda – Kovács: *Mutatkozás*; Vincze
Kata Zsófia: *Visszatérők...*; Glässer Norbert – Zima András: *Hagyományláncolat és
modernitás*; Rékai Miklós: *A munkácsi zsidók...*; Papp Richárd: *Bezzeg a mi rabbink
stb.*). De legalább ennyi aprócska megfejtendő és ábrázoló elem rejlik a vallásfilo-
zófiai, rítustörténeti, szakrális kommunikációs szövegfejtésekben, s talán még a
nyelvi-szövegfolklorisztikai reflexiókban ugyancsak.

Méltatlan keckeckedés lenne egész olvasatom, ha nem emelném ki a kötet
számos erénye közül a nekem kivételesként kihangzó jelentősebbeket. A zsidó
vicckultúra átmeneti, esetleges, viszonylagos életvilágokra és a kérdésességek
életvitelszintű, folytonos fennmaradására vonatkozó okfejtés roppant fontos
a Bevezetőben (9–10. old.). Hasonló az univerzális átmenetiség tézisével, a
szállóigésedés megjelenítésével kapcsolatos értelmezési rész (17. old.), s szintén
impozáns a folklór, folklorisztikus képződmények (19–21.) rajzolata, Scheiber
Folklór és tárgyátörténet című monografikus gyűjteménye, valamint a 19–20. száza-
di „adomák és rituális viccek” körébe sorolt sajtótörténeti tünemények megidé-
zése. Ezek jó és alapos szakaszai az értelmező korpusznak. Az intézményesülés
és objektivációk kérdése, a Freudot parafrázáló „vicceiben végrehajtott végeérhe-
tetlen lelkigyakorlat” magyarázata, a Mérei Ferencre visszanyúló „utaláselmélet”
és a „verbális világnézeti intézmények” földidézése (18–19. old.), a vicckultúra

mediatizálódásáról szóló passzusok, vagy a Fónagy Iván és Cseresnyési László révén beemelt nyelvi összefüggésrendszerek roppant jelentősége is kiváló bekezdései a műnek (8., 9., 32., 273. oldalak).

Hernádi megragadott, összegzett valamit, amiről eddig is tudtunk (talán más-
valamit, talán máshogy, talán más okból, mint mások), és saját *kontextualizálásban*
elénk vezette. Olyképpen, ahogyan talán mások még nem. Vagy – és ez persze
az én értékelésemben a tipikus „ne bánts a zsidót, bántja az magát” közvéleke-
dés kontrasztjaként jelenik meg – már amennyire én is egyáltalán ismerhetem,
milyen közegben, mihez képest *összegzés* ez a könyv... De árnyalt áttekintésnek
kiváló, időszakos összefoglalásként egyedi, és jelentőségét tekintve hiánypótló is.
Nincs a köztudatban egy- vagy többféle jól érthető, „praktikus” fenomenológiai
értelmezés, amely ezt a témakört venné körül, Hernádi munkája ebben több,
mint úttörő. Ehhez mindössze azt a kérdést tenném még fel neki, aminek rész-
beni, diszkrét válaszai talán mégis megvannak a kötetben..., hogy a vicckultúra
kelet- vagy közép-európai konvenciói értelmezhetőek-e a freudi nyomvonalon
más útvonalak jelzése nélkül, azután, hogy a mindennapi életre fókuszáló elbe-
szélőmód elegendő-e a zsidó vicckultúra leírásához, és végül ez kitölti-e tényle-
gesen is az életvilág hazai zsidó közösségekre jellemző intim szféráit, avagy nem
lehetséges-e, hogy a (mondván lényegileg így) „világ összes népére” tekintve is
egyedülálló vicckultúra értelmezéstudományi megjelenítése, a minősítés egyér-
telműsítése megoldható-e maguk a szakrális közösségek, élményközösségek,
értelmező közösségi aspektusok figyelembevételével, rövidebben: „saját hangjuk”
közvetlenebb megidézése nélkül is. Ahogyan ők mondják, ők értelmezik vagy
beszélik el – másképp.

De (még rövidebb összegzésül) ha már azzal kezdtem, hogy e témakör
mélyebb értelmezéséhez inkább adnám másnak a kritikai megfogalmazás jogát,
hadd fejezzem be vagy keretezzem is azzal, amit dekonstruktív bevezetőm ellen-
tétélezéseként talán egy jelenetváltó zárómondatban mégis megfogalmazhat-
nék... Ez pedig legegyszerűbben talán csak annyi lenne (a Szerzőnek címezve),
ami a kötet első negyedének fejezetcíme is, és régi zsidó viccre utal: „Neked is
igazad van, fiam...!”³

3 Egyszer a rabbit két, egymással vitában álló tanítványa kérte állásfoglalásra. Az első tanítványt végighallgat-
va a rabbi hosszasan bólogatott, majd ezt mondta: – Igazad van, fiam. – A másik tanítvány is előadta a maga
szögesen eltérő véleményét, mire a rabbi bólogatva neki is ezt mondta: – Neked is igazad van, fiam. – Ekkor a
samesz elképedve tette szóvá, hogy a rabbi az imént két, egymásnak homlokegyenest ellentmondó nézetet nyil-
vánított igaznak. A segéd megjegyzése hosszas gondolkodásba ejtette a rabbit, aki végül némileg nehéz szí-
vel így szól: – Neked is igazad van, fiam.

A kisebbségi lét kiegyenlítése a humorban

/Többes kötődések/

*A bölcs rabbitól megkérdezik a tanítványai:
mitől édes a kávé, a cukortól vagy a kavarástól?
– Nu, természetesen a kavarástól.
– Akkor miért kell bele a cukor?
– Szamarak, hogy tudjuk, meddig kell kavarni!⁴*

Egyfajta kérdéstalány és válaszkelety párbeszéde ez a tradicionálisan interaktív kapcsolatban... S hogy a válasz sejtelmes racionalitása és benne rejlő szakralitása mennyire árulkodó, a kérdésfeltevés bizonytalansága és mindentudáskeletye miképpen uralkodik benne egyidejűleg, meg hogy ennek megértéséhez a kívülállóság és bennfentesség mennyire elkerülhetetlen, talán nem szükséges magyarázgatni. Próbátételek a narratív élcélődés, elbeszélőérzékenység és lingvisztikai cselezés közegeiben, melyeknek mindennapi életre, világképre, tudáshorizontra gyakorolt hatása is átláthatóvá válik mindenkor. Olvasatok, csúrcsavaros humor, mindig öniróniára és életvezetési kritikára fókuszált, jelképdús kettős beszéd... Ez ül véges-végig a *Bezzeg a mi rabbink* kötetben, valódi viccek, valódi humorral és valódi közösségi kapcsolatokból fakadóan.⁵ A mottóban rejlő „rabulisztikus” érvelés illetően olvasói reflexiója alighanem csupán illusztráció lehet, melynek képzelt szituációjában megannyi „zsidós” humorelem megjelenik talán – de épp attól, hogy sűrített, s nem csupán „csinált” poén, kissé kitekerten hamiskás lesz, mint a zsidó közösségi olvasatok sokasága esetében. Verzió, melyre válaszként nem a magyarázat, hanem újabb változata következhetne...

Papp Richárd kötetében – nem értendő félre – korántsem „zsidó viccek” gyűjteményéről van szó, hanem olvasatok olvasatairól, értelmezéskultúrák értelmezéséről, ahogyan azt egy kulturális antropológus – mint maga is a zsinagógai közösség tagja – értelmezni vállalja. Saját hangján a hívőközösség hangját tolmácsolja, mintegy, ha úgy tetszik: „előénekel” szinte... Saját tónusában jobbára azt az önkritikus és eredeti kultúrakritikát gyakorolja, melyet a Bethlen téri *minjen* közösségből hoz, s további olvasatra kínál a remélhető olvasónak. Vagyis nem poének és viccek válogatását vagy „okoskodó” tipológiáját, „humornéprajzát” adja, viszont kulturális antropológiai jelentésuniverzumát annál inkább. Ahogyan a közösség beszél, ahogyan önmagát „adja”, „megépíti” és élteni, ahogy mindezt az átbeszélési szertartást élvezi és gyarapítja maga is, telítve élcekkel, önkritikával, belátásokkal, megbocsátásokkal, iróniával, világképi cselekkel és narratívák narratíváival. Pótolhatatlan, ahogyan ezt Papp Richárd csinálja, mert hisz rajta kívül senki sem jár éppen arra, aki nemcsak följegyez, gyűjt, szelektál, kérdéskörökbe szálaz szét, tematikus válogatásokba rendezi a tipizálható

4 www.zsido.hu/zsido-humor/201-rabbitoertenetek

5 Papp Richárd 2015. *Bezzeg a mi rabbink. Így nevet egy pesti zsinagóga*. Budapest, Libri Kiadó, 204 oldal.

vicceket, hanem beelát és rálát egyszerre, elbeszélő módot talál egy folytonos elbeszélés változatainak „kibeszéléséhez”, mely nem „árulás” vagy tanúságtétel, de mindkettő egyszerre, még hozzá a közösség hozzájárulásával, büszkeségével és szeretetével körülvéve, megerősítve. Kultúra. Kultúra ÉS közösség. Máság a máságban, azonosság az eltérésekben. Pont mint a kulturális antropológia sok egyéb helyszínén, kutatási terepén és témakörében... Az élményközösségi impresszió, a közös tudás birtoklása és megszólaltatása nem „a zsidó viccnek”, hanem a zsidó humornak, világlátásnak, jelen- és jövőképek egyaránt alap-eleme. Papp Richárd új könyvének is. Ugyanakkor Kohn és Grün mindenkori párban léte, bóher és rabbi örök felvilágosult tudásviszonya, meg a gondolati és szópárbaj mindörökké fennálló mivolta nemcsak helyzetfüggő, a résztvevőket is jellemzően leíró, feltételeket is rejtetten körvonalazó természetű, hanem alapvetően meghatározó kultikus eleme is a zsidó humornak.

Kibeszélés, avagy „kifelé” szólás és a közösség tagjai felé tett gesztus együttese ez a fajta feldolgozás, melyen belül a kutatási titkok megtartásának feladata sok esetben a kutató kapacitásának mindvégig próbája is: meddig és miként tud saját választott terepén dolgozni, mennyire vonódik be a figyelme fókuszába került közösség intim rendjébe, s mennyire képes azt is öntesztelő módon kontrollálni, hogy ezzel bekerülése-befogadása nem kevesebb, mint fejlődési eredmény legyen. Hernádi munkájában is megvan a racionalizált, okozati tényekre és lehetséges érvekre támaszkodó értelmezés. De itt, Papp Richárd új könyvében is hasonlóképpen a titokfejtés szertartásába, folyamatos rítusába kerülünk bele: történnek mindennapos és ünnepélyes rítusok, megformálódik ezek értelmezéséről megannyi élmény és élc, hagyománytartó és -megújító, átélő és újrateremtő gesztus, melyekben a máságuk átélésével *együtt élő* szereplők megteremtik a titkot, „önjáró lényekként” alakítva-formálva a léthelyzetükre mindig reflexíven, bevontan, érdekelten és nyitottan reagáló nézőpontot. Ez a „kívülálló belülállás” a titok lényegéhez tartozik. Ahogyan Raj Tamás a *100+1 jiddis* szó című kötetében (Budapest, Makkabi Kiadó, 2006) összegzi (s Papp Richárd is illőképpen idézi): *„A zsinagógához elválaszthatatlanul hozzátartozik a humor. Nélküle talán meg sem lehetne érteni ezt a vallást, ezt a közösséget. Főképp elviselni volna nehéz, akárcsak az életet.”* (Papp 179. oldal) Az „önironia kontrollja”, ahogyan „befelé” is működik, s *„a humor ebben a bonyolult történelmi-szociológiai-kulturális mátrixban, az önironikus kontrollal járul hozzá a közösségi ethosz és identitás rugalmas, adaptív és (ezzel egy időben) konzekvens fenntartásához”* (írja Papp a 178. oldalon). Mindez olyanképpen hat, mintha *„mindennek kulturális hátterét a transznacionális zsidó kultúra”* biztosítaná. De *„a multikulturális zsidó világ, amelyben több – gyakran egymással éles vitát folytató – világnézet, identitás, vallási-szellemi, vagy akár politikai irányzat van egyszerre jelen, a magyarországi zsidóság társadalmi-kulturális életét is sokszínűvé teszi”* (folytatja ugyanott). Ezt a közösségi identitást is kifejező, vicc és poén, ironia és keserédes humor, több(es)jelentésű nyelvi leleményesség közegében generálódó „fejlődési eredmény” Papp Richárd szerint *„sem fordul bántóan a saját közösség felé, ahogyan mások kritikája, vagy Isten és a vallási tradíció bírálata sem válik a zsidó humor részévé”*, derűs álláspont marad inkább. Rálátás a saját kultúrára, átélés az értelmezés folytonos játszámja révén, s kölcsönvéve a másik, a befogadó vagy kirekesztő

kultúra aspektusát, kritikai viszonyát, indulatait akár. „Az adaptációs folyamatok és helyzetek (időnként abszurd) szituációin való nevetés pedig hozzájárul a kisebbségi stratégiák folyamatos teszteléséhez. A közösségi határok, »közelségek« és »távolságok« elemzése a humor eszközeivel segít a córesz elviselésében, és a derű, a szimhe megőrzésében.” (178–179. old., kiemelések is ott). Ez a córeszállapot, a mindennapi élet körülményeinek nehézsége viszont nemcsak generálja a zsidó humort, hanem kondicionálja, körülményeit adja, jelentésterét korlátozza, mozgatja és széttagolja is. Hullámvásáira és performatív elemeire külső feltételek és belső energiák egyképpen hatnak, részecskéiből viszont hullámvásásképpen állnak össze hatások, visszahatások, kölcsönhatások, önképek és kultúramázok is. Reflektív mindez, a szó interakciós értelmében, válaszadó, válaszkereső, kihívásokban módosuló tartalmát nézve is. Ugyanazzal veszt is, nyer is, mintegy „önkreatívan” érvényesül. Ahol fájdalmasan őszinte, ott is takarékosan nagyvonalú, s ahol kritikusan lát, még ott is a megjelenítés/megjelenés hogyanja válik fő kérdésévé, s végül mindez a kölcsönhatások közegében is válhat a megengedés, a feloldás-feloldódás, az „elengedés” eszközévé... – vagyis tudássá és teremtéssé is.

Papp Richárd részletesen taglalja könyvében mindazon életvilágbeli kérdésköröket, melyek a zsinagógai viccek tartalmi, valamint azt is, ami az élethelyzeti, „tematikus” klasszifikálhatósági, csoportba sorolhatósági lehetőségekben mutatkozik (mondjuk például a vicc, tréfa, ugratás, ironia, humor, nyelvi cselek, szimbólumkiforgatás, játék, talányoskodás, „jobbantudás”, hochmetzolás, nagyozolás, sztereotípiák, önkritika, kreatív torzítás szituatív megvalósulásai, és több más változatban is). Mindezzel nem „vicckatalógust” szerkeszt, de részben azt is formál gyűjteményéből, ugyanakkor ez a megszemélyesített együttviselkedés a közös és ősi mély tudásából fakadó vonásként válik láthatóvá még a „tipológiában” is. Az értelemmel telített (mintegy archaikus vagy konstans módon modern) tudáshagyomány a fölhalmozódott és továbböröklődő bölcsességek hangján szólal meg a kötetben földézett viccek java többségében. S amit ehhez a „közösségi folklórhoz” a helyzetelemzések és jelentésfejtések útján hozzátesz, az világossá válni engedi, hogy nem „oksági összefüggések” jelentéssel telített kauzalitásáról van csupán szó, hanem a furcsa egybeesések „nem logikus” rendszere is határozott karaktert nyer a helyzetfüggőségből fakadóan. A klasszika-filológia területén ez hasonlatos ahhoz, amit Hermész Triszmegisztoz szentenciájaként, s abból fakadó állapotleírásnak feleltetnek meg⁶, hogy a „fenti és a lenti”, a külső és a belső szimbolikus feltöltöttsége hasonlóvá válhat, ha a jelentések egységben értelmezése a megismerés eszköze. Vagy legalább a *szituatív kommunikációé*.

A Papp Richárd által földézett élethelyzetekben és humorforrásokban a jelentéstani egybeesés a pszichés beállítódást és a közösségi kommunikációt, tágabban értve az univerzális üzenetek közötti kapcsolatkeresés bölcsességét teszi kimutathatóvá. Ebben a kollektív tudatban jelen van a mindenkori pszichés egyidejűség, a szinkronicitás és a véltetlen szerepe is, de mindenkor függ maga a

6 „...ami lent van, az megfelel annak, ami fent van, és ami fent van, az megfelel annak, ami lent van, hogy az egyetlen varázslatának műveletét végrehajtsd.” *Tabula Smaragdina, a műveletek azon receptje, mely szerint az ember a világot és önmagát visszahelyezheti a valódi, eredeti állapotába!* Online: www.egesfoldkozott.com/wp-content/.../11/hermesztriszmegisztoz.pdf

helyzet a (javarészt már ismert vagy valamely változatban már ismerni vélt) viccek elmondásmódjától, előadásától, rögtönzött változataitól is. („Legrosszabb” esetben a legdurvább kritikai értékelésnek, a még ekképpen is viccbe illő megértésnek tónusában, mely Papp Richárd összefoglaló fejezetét ebben a címben tartalmazta: „Hogy lehet egy viccet ilyen rosszul elmesélni?!”, 173–187. old.)

Kreácsolás, kollektív brikolázs a viccelődés, improvizációkkal és közösen megalkotott, „összedobott” eljárásmodban. Ez a lényege, s ez a kreatív élményfeltárás teljesülésének folyamata is. A mesélés maga ugyancsak szituatív alkotás, közös performansz, *interaktív* együttes élmény, teremtő játék és érzelmi-metaforikus kommunikáció alkotja (meg és újjá), párhuzamai és verziói az értelmező közösség nyelvén szólalnak meg. A mindenkori „Bezzeg...!” az előrelátó megérzés jelentését hordozza, mikoron majd visszaigazolódik a közösségtől, s ekkor fokozott érvényesség keletkezik, vagyis visszahat a gyülekezet önképére, az identitás érzésére, sőt újabb vicceire is.

A viccmesélés módja tehát éppúgy *versengő jelenlét* tárgya, azaz hitelesség, érvényesség, kreatív és szituatív állapot függvénye is. Az „előadás” visszafogottsága, pontossága, kiegészítő magyarázat nélkül is megálló egyértelműsége és a poén lakonikus teljessége a legkülönbélebb tárgyokban leli meg táptalaját. A férfiközösség zsinagógai rendből fakadó összetartozása persze „tematizálja” is a vicctartalmakat: életmód, család és párkapcsolat, szexualitás, közösségi konfliktusok, pénz-vagyon-gyarapodás-kapzsiság, zsinagógai szertartások, rabbi és a bóherek viszonya, kivagyiságok, gazdagság és cőresz, előítéletesség és kitettség, zsidó közösségek közötti versengés, más egyházakhoz és hitvilágokhoz való viszony, zsidóság és társadalmi beilleszkedésének problematikussága, rabbinikus előírások és azok megszegése, eltúlzott hit vagy hitbuzgóság, vallási törvények megszegése stb. Mindezek kiadós gyűjteménye jelen van magában a kötetben, illusztratív mintaképpen vagy elemzésre méltó példaként. Ugyanakkor – s azt magam sem egykönnyen dönteném el, hogy ez hiányossága vagy zsánere a könyvnek – nem szimplán viccek témakörönkénti rendezése, hanem maga a *viccmesélés mint kulturális performance* kap fő fényt, s csupán háttérben sűrűn derengve marad maga a primer humor. Ahogyan minap egy rádiós beszélgetésben Dész Mihály nyilatkozta (nem utolsósorban Papp Richárd e kötetének könyvbemutatóján jeleskedő beszélgetőpartnerként, ki szintén érdemleges zsidó viccgyűjtemény összeállítója...!), hogy a klasszikus komédia, a római színpad a röhögést, kigúnyolást, megrézfálást részesítette előnyben, a humor kipellengérező, belső feszültséget „szelepként” kioldó jellege a köznapi kommunikáció jelenkorából már javarészt kiveszni látszik, s emiatt is fontossá válik a zsidó humor kitartó életben maradása... Sőt, tenném hozzá: a viccmesélők életben maradása is. Papp Richárd hangsúlyozza itt: a Holokausztról és a kapcsolódó történeti időszakból sem él (tovább) a viccmesélés, viccfaragás, mely csak a hazai sztálinizmus mentális örökségében termeli ki a maga kevéske termékét. („*És hol van a Kohn...?*” – hangzik a közéleti kérdés azután, hogy a politikai cőreszkorszak kellős közepén Kohn fölállt az előző pártgyűlésen, jóváhagyva az eredményes politikai célkitűzések illő elismerését, de hiányolva a boltok ellátásának „eredményeit” (89–133. old.).

Egyszóval Papp Richárd nem zsidó viccek tematikus gyűjteményét kínálja, mint a legtöbb (fentebb hivatkoztam) hasonló kötet, hanem a zsidó humor természetrajzához járul hozzá kultúrákutató és -értelmező közösséget bemutató munkájában. A *Bezzeg a mi rabbink* „Így nevet egy pesti zsinagóga” alcímmel jelent meg, s tartalma a zsidó vicc(elődés) megannyi izgalmas példájával, tipológiájával, tónusaival egészül ki. De míg az előző, *Kohn bácsi* kötete⁷ az „élő humor” közösségében nyújt eligazítást, a „Bezzeg”-kötet a vicc(elődés természete) felé kalauzol inkább. Az előbbi kötetben a zsidó tradícióval és identitásokkal kapcsolatos kommunikációs példatárt kapunk, a Bezzeg-kötet narratívái révén más-más (történeti, identitásválságra jellemző, holokauszt-referáló, szocializmuskori, majd jelen idejű, s ha úgy tetszik „rabulisztikus”) megközelítések felé terelgeti belátó olvasóit. Ami itt az alapkülönbség lehet vicc és humor között, s ami a Hernádi kötetből talán látványosan hiányzik, az csak részben a szituatív jelleg és közvetített „üzenet”. Sokkal inkább a létfeltételekre választ adó, a problémákat „elengedni”, eltávolítani tudó viselkedéstudás. Olyasfajta konstruktum, konstruálni képesség, avagy a humorral társuló önirónia, tréfa és okoskodás, megviccelés és megérintés többlete a viccmesélésben, mely mintegy üvegfalat épít a társadalmi tréfálkózáshoz (avagy a „zsidó viccekhez”) képest.⁸ Nem valamiféle nyelvészeti antropológiai, s nem tisztán történeti az a bölcsesség, mely a zsinagógai gyűjtésben összeáll, hanem érzelmi közösségben és sokrétű kommunikációs milióban a jelenségek visszaszerezését magyarázni képes gondolkodási technológia, invenció és performance inkább. Ezért is indokolt, hogy a Szerző bár strukturáltan kezeli, de nem merevíti tipológiába a közléstípusokat – nemcsak mert előadásmódjuk nem „mesekatalógusba” vagy vicc-folklórba illik, hanem mert mindig *közös improvizációba* kerül, ugyanakkor rendszerint individuális párbeszéd és reflexív hatások tükré is.

A *Kohn bácsi* kötetről egykor még azt írtam: a sztereotipikus és önreflexív képtelenségek egészen pompázatos válogatása, valamint még impozánsabb, mélyebb és intuitív alapon kontextualizált témakörei világlanak fel Papp Richárd munkájából. A szerző több mint egy évtizede részese a Bethlen téri zsinagógai közösség mindennapjainak, imák, rituálék, beszéd- és értelmezésmódok sűrű világának, amelyben a hit, a kultúra átélése, a létmódok szabályozottsága nemcsak mintegy „hardvere” az értékrendeknek, hanem értelmet, tartalmat és interpretációs lehetőséget is adó szoftvere, életvilága. Ez életmód és életminőség önkreatív és önreflexív szintjein jelenik meg a humor, az irónia, önirónia és világkép, mint a környező világgal való szimbiózis régtől fogva legalapvetőbb szintje, amely a hagyomány mintáiba, az önreprezentáció és identitáskifejezés szintéziseibe épül. A futó ismertetés épp a lényegét nem lenne hivatott közvetíteni, hisz az épp az „elmék szoftverének” alkalmazási minőségeiről szólna, s ezen belül is annyi változatról, ahány interpretáció csak lehetséges, de még ezenfelül plusz

7 *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? Élő humor egy budapesti zsidó hitközségben.* Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009. 200 oldal.

8 Ebben az értelemben is a „zsidóvicc” a nemzsidók műfaja, s gyakorta a meg nem értő, sztereotípiákra alapozott harsányság műfaja, s messze távol esik a zsidó humor, zsidós viccmesélés narratíváitól.

egyről, a szerzőéről, aki nemcsak résztvevő megfigyelő, érzékeny befogadó, kritikus válaszadó, elfogult kérdező, de ráadásul tudományos receptor is, avagy membrán, melyet a humor, ironia, „cinika”, önkritika és tohuvabohu befolyásol. Röviden, Raj Tamás szavaival, melyet a „100+1 jiddis szó” kötetből idéz Papp Richárd: *„A zsidó vicc ... amit egy nem zsidó sohasem fog megérteni, egy zsidó pedig meg sem hallgat, mert már régen ismeri és sokkal jobban tudja elmesélni”* – éppen azt a képletes képtelenséget teszi saját mércéjévé: hogyan tudja mindezt úgy elbeszélni, hogy abban jelen legyen a vicc maga, az értelmezések széles tartománya, az elmesélhetetlen üzenetek lényege, az érzékenységek félsze, a sértődések sansza, a tudományos túlokoskodás elkerülése, s mindezekkel egy időben az a roppant mély kulturális vonulat, melyet a közfelfogás csak „zsidóviccek” vagy „zsidó humor” néven kategorizál. Papp Richárd – akitől legalább ilyen mélységben a nemzeti és lokális kultúráköziség következetes felmutatását szoktuk meg, mint ahogyan a vallások különböző típusainak mélyrétegeibe bevilágító olvasatok felmutatását is – most e kötettel épp arra mutat rá, milyen módon lehet önreflexíven együtt élni saját lehetetlenségeink világával, mások kritikáival, kölcsönösségeink határtalan verzióival, belátásaink kultúraközi eseteivel. A kötet glosszáriuma és bibliográfiája további horizontokat nyit e kérdéskörök tanulmányozójának, de nem feledhető, hogy maga a szöveg hosszú fejezetek tucatjain át telis-teli van viccekkel, humorral, létkérdésekből és ravasz válaszokból épített szókreácsolással, „röhögtető” poénokból konstruált világok arcaival.

Nos, ehhez képest a második, a Bezzeg-kötet nemcsak túllép az előző könyv értelmezési tartományán, de meghaladja azt a komplexitások feltárásával. Legyen szó az identitás, a hitközösség, a világképek, a szakralitás, a beszélőközösségi és élményközösségi együttlét megannyi fontos dimenziójáról, valamiképp kevesebbszer szerepel a „humor” szó, többször a vicc, s talán az ugratás, a nyelvi cselek világnézeti beöltöztetése, s legerőteljesebben a kutatói feladat tudatosítása: a részt vevő megfigyelés, a reflexív gyűjtés, a belátó és értelmezőközösségi attitűd, vagyis Papp Richárd önnön tudományos énjének (közösségi) vállalása. Misszió, ha úgy tetszik, s nem a „térítő” értelmében, hanem a belátást segítő, érteni és értelmezni engedő, eltérő felfogásmódokat sem kizáró tolmácsolás szerint („Add tovább fiadnak...!”). Összegző zárszavában is közli: nem „a” megfelelőt, az „egyedül” vagy kizárólagosan érvényeset találja itt, hanem a változó közösség ugyancsak változó, adaptív stratégiáinak változékonyságára is érzékeny variációit mindarról, amit a közösség maga (a viccek és előadásmódjuk formálta szcénában) lehetővé tesznek (175–187. old.). Egyfajta dramaturg szerepkör ez, avagy színházrendezői attitűd, az „intuitív antropológia” folytatása, amely – az intuitív filozófia és pszichológia mintájára – a tudat érzelmi tartalmait pásztázza a felfogható valóság különbözőségeinek segítségével. Ez jóféle, „tudományos góg” nélküli eljárás, s nemcsak érzelmi, hanem „értelmi érzékelés” is, a tudat belátásairól, a mindennapi humorról és annak változatairól, egyben a realitásban való eligazodás is a világ adott körülményei között, kellő önkritikával, önreflexióval a jelenségek iránt, és elbeszélhetőségük fontosságának bizonyításával.

Jó, hogy lett második kötet – az értelmezőközösség már az első után is érzékelt, hogy a „gyűjtő” nem „levadászni”, kihasználni akarja, hanem mintegy felbe-

csülni a hívőközösségi örökség tartalmait, átalakulásban is állandósult értékeit. A társas tudás persze a „kontrollált ismeretanyag” nélkül is termeli, naponta újrakonstruálja megnyilvánulásait, ezért maga a kutatás is megerősítést kap nem csupán a zsinagógai közösség által, hanem a kötet révén keletkező reflexiók segítségével is. Ritkán jut az antropológus kutatónak a „visszatérő” szerepe, kivéve, ha társadalmi terepe egyúttal a maga szerves közössége is. Papp Richárd ezt érdemben és érdemlegesen használta ki – nem csupán szerzőként, hanem az együttérző kutató megvallható szimpátiájának és elkötelezett hovatartozásának fölmutatójaként is...

Hivatkozások

- Dés Mihály 2015 *Ha csak úgy nem. Zsidó alapviccek Dés Mihály válogatásában.* Corvina, Budapest
- Geertz, Clifford 1994 *Az értelmezés hatalma.* Századvég Kiadó, Budapest
- Glässer Norbert – Zima András 2014 *Hagyománylánccolat és modernitás.* SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged
- Papp Richárd 2010 *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? – Élő humor egy budapesti zsidó közösségben.* Nyitott Könyvműhely, Budapest
- Papp Richárd 2015 *Bezzeg a mi rabbink. „Így nevet egy pesti zsinagóga”.* Libri, Budapest
- Rékai Miklós 1997 *A munkácsi zsidók „Terített asztala”.* Osiris, Budapest
- Vajda Júlia – Kovács Éva 2002 *Mutatkozás. Zsidó identitástörténetek.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest
- Vincze Kata Zsófia 2004 *Tradíció, emlékezés, értelmezés.* MTA PTI, Budapest
- Vincze Kata Zsófia 2010 *Visszatérők a tradícióhoz – Elszakadás a zsidó hagyománytól és a báál tsuová jelenség kérdései a rendszerváltás utáni Budapesten.* L’Harmattan, Budapest
- Vincze Kata Zsófia 2013 *A zsidó kópé, Osztrópoli Herschele intertextualitása és humorának kontextusa Kelet-Európában.* Néprajzi Látóhatár, 4.